

vení v nové české literatuře, jeho reálných perspektiv, které se obnažily, zatímco na mnoha jiných místech vidíme i nadále stát potěmkinské kulisy. Vznášíme nároky, jež by nyní měla s obdobnou sebestočitostí vznést i většina našich spisovatelských kolegů. Čas chlácholivých kompromisů je definitivně za námi.

(*Tvorba* 13, 1981, č. 47, 25. 11., s. 6–7)

NĚKOLIK NÁZORŮ (PERSPEKTIVNÍHO) KRITIKA

Pavel Janoušek

Je mi třicet jedna let a podle současných kritérií jsem tedy mladý. Avšak ve srovnání s takovým A. M. Píšou, který stačil do necelých dvaceti let v roce 1922 napsat a vydat nejen dvě básnické sbírky, ale také téměř třisetstránkový soubor recenzí, kritik a polemik z předchozích dvou let, bych snad mohl být považován za příslušníka generace už poněkud střednější a usedlejší. V českém literárním životě se zatím mé generaci nepodařilo výrazněji prosadit a když, tak patrně svými kritickými soudy spíše než jedinečnými tvůrčími činy. Možná je to naše chyba. Snad ti nejlepší z nás dosud ani nezačali psát, snad jsme skutečně pokolení bez talentů. Možná je příčina v „objektivních“ podmínkách, kupříkladu v tom, že u nás měli více než dlouho výsadní právo býti nejmladšími tzv. pětatřicátníci, což omlazovalo i autory starší. A možná že my sami lépe víme, co nechceme, než co chceme a hlavně máme dělat.

Psaní kritik je mi koníčkem vedle běžné literárněvědné práce a mým snem je číst a recenzovat samé vynikající knihy. Pravidelně sleduji naši současnou literární, především pak prozaickou produkci a musím bohužel říci, že má k mému snu obvykle velmi daleko. Občas o tom v recenzích na jednotlivé knihy píší. Jiří Švejda, autor próz, jež si rozhodně nemohou stěžovat na nezájem publika, jež však v poslední době jen málokdy sklízejí plné uznání kritiky, mne před několika měsíci v interview v *Kmeni*

označil za představitele mladých ctižádostivců, kteří nemají naši literaturu rádi a berou ji pouze jako prostředek k vlastnímu prosazení na úkor autorů. Nevím, jestli má pravdu, já osobně se domnívám, že literaturu rád mám. Jen odmítám považovat za hodnotnou literaturu automaticky každý potíštěný papír. Už ve škole mě totiž učili, že pojem literatura je vymezen především takovými jmény, jako jsou například Shakespeare, Mácha, Ovidius, Erben, Balzac, Čechov, Neruda, Čapek, Dostojevskij, Hemingway, Hrubín, Kainar a mnoho, mnoho dalších. Asi je to dost těžká konkurence, nemohu si však pomoci, jako kritik jsem povinen každé nové dílo touto konkurencí poměřovat. Snad proto mám při četbě nové knihy jen málokdy pocit, „že to je ono“. Jen velmi zřídka se setkávám s dílem vypovídajícím o autorově upřímné snaze alespoň se dotknout světa, v němž já, ty, my všichni žijeme.

Vím, tento můj názor je příliš subjektivní, jednostranný, vyhocený, příliš obecný a nekonkrétní. Dá se snadno vyvrátit – třeba jen rozsáhlým výčtem děl, která mají – ať už skutečně nebo pouze relativně – vysokou literární hodnotu. Sleduji také naše metaliterární dění a vím, že v něm vypadá situace naší literatury zpravidla poněkud jinak. Čtu a slyším o spoustě vynikajících autorů a znamenitých děl, o vynikajících literárních periodikách. Zjišťuji, že naší literatuře i přes občasné a v poslední době poněkud sílící stesky téměř nic nechybí a ani nepřebývá. Snad jen jedno, jako by jí podle některých scházelo – dostatečná propagace, tedy způsob, jak přesvědčit čtenáře, aby knihy, jež pro ně byly s takovým úsilím a finančními náklady vytvořeny, četli a kupovali. A přesto stojí každý čtvrtek před knihkupectvími fronty. Nezbyvá nám nic jiného než hubovat na kuchařky a detektivky, na snoby utrácějící peníze za zahraniční bestsellery a drahé knihy o umění, které vloží do knihovny a už nikdy nevyndají; kritizovat televizi a pop-music, že snižují obecný vkus a čtenáře odlákávají, škole, že čtenáře nebo i jejich učitele nedostatečně vychovává. Netvrdím, že v těchto našich lamentacích není hodně pravdy. Přesto – neměli bychom se pokusit nehledat chybu stále někde jinde, někde mimo vlastní literaturu, pokusit se být k sobě upřímnější a možná i mnohem tvrdší? Přesvědčit se, nevyklízíme-li pozice, jež by literatura měla mít, tak trochu sami. Neztrácí naše literatura kontakt se čtenářem?

Psát pro čtenáře však znamená čtenáře znát. Kolik ale víme o tom, co se dnes skutečně kupuje, vypůjčuje v knihovnách, co si lidé půjčují mezi sebou, co a proč čtou? Asi daleko méně než o momentálním stavu popularity zpěváků pop-music. Je to však chyba pop-music? Odpovědný a zveřejněný sociologický průzkum by nám měl ukázat, jaký náš čtenář ve skutečnosti je. Možná by i naznačil, že čtenáře nemusíme příliš pod-

ceňovat. V každém případě by však musel ukázat, že čtenářská obec je vnitřně velmi diferencovaná, neboť velmi diferencovaná a široká je i škála sociálních funkcí, které literatura naplňuje. Pro někoho je literatura „pouze“ zábavou a relaxací, jiný od ní požaduje i hlubší estetický prožitek, jiný zase větší dávku praktického poznání. Někdo chce prostřednictvím literatury uniknout z každodennosti do nezávazné fabulace, jiný se chce naopak něco dovědět o své přítomnosti, chce mít pocit, že autor formuloval, co jeho samotného už dlouho tížilo. Bylo by přitom asi chybou prohlásit některý z těchto požadavků na literaturu předem za zavrženíhodný. Z pozice nás, zabývajících se literaturou, je jistě zavrženíhodná existence lidí, kteří nečtou vůbec. Ale i tady bychom potřebovali znát výsledky objektivního sociologického průzkumu. Lidé, kteří nečtou, asi existovali vždycky. Jaké je však dnes jejich sociální složení? Proč nečtou? Jaký je vztah mezi technizací životního stylu a četbou? Nebude druhá, počítačová gramotnost současně i druhou negramotností? Atd.

Jsem přesvědčen, že literární život nemůže existovat ani bez tvorby téměř triviální, odpočinkové, tvorby tak řečeno denní spotřeby, ale ani bez tvorby pro čtenáře literárně vzdělaného, a tudíž i s vyššími požadavky. Jen z takovéto literární atmosféry pak mohou, jak se domnívám, vyrůstat díla organicky propojující čtenářskou popularitu s vysokou literární hodnotou, tedy díla zůstávající trvalou součástí literatury v užším, leč pravém slova smyslu.

A tady je asi v mých úvahách zdánlivý rozpor. Na jedné straně volám po literatuře, která by respektovala rozmanité, rozmané, často módní a z hlediska objektivních kritérií víceméně pochybné záliby čtenářstva, na straně druhé pak osobně výrazně dávám přednost literatuře, jejíž poslání Lukács kdysi charakterizoval jako sebepoznávání lidstva. Myslím ale, že mezi těmito dvěma požadavky rozpor není. Možná je to jen otázka hodnotových kritérií, otázka přesného a včasného pojmenování literární a společenské hodnoty každého jednotlivého díla, otázka adekvátních nákladů (úměrných čtenářské poptávce) a adekvátní grafické výpravy. V současné praxi máme totiž jen málokdy odvahu nahlas připustit, že tak jako tak vydáváme nemálo knih, které zůstávají ležet na pultech a ve skladech, nebo naopak knih, jejichž jediným smyslem je, že se dobře prodávají (kupříkladu značná část historické či sci-fi prózy). Z nejrůznějších důvodů často literární kvalitu předstíráme. Když už nijak jinak, tak alespoň honosnou grafickou výpravou a ilustracemi.

Neříkám nic objektivního, když si přeji, aby literatura plně dostála složitosti života, rozmanitosti jeho pro i proti. Pravdivost literatury je komplikovaná věc. Před několika lety jsem napsal velmi negativní kritiku

na román o výstavbě elektrárny. Když jsem se později setkal s autorem, nejprve se mě ptal, kdo za mnou stojí, co proti němu osobně mám a čeho chci svou kritikou docílit. Poté mě ujišťoval, že v jeho románě není nic než samá realita. On přece na tu stavbu pravidelně několik měsíců dojížděl, mluvil s těmi, kdo ji dělají, počínaje prostými dělníky a konče ředitelem, z rozhovorů dobře poznal všechny jejich problémy. Jak tedy můžete vy, kritik, který nikdy na podobné stavbě nebyl, pochybovat o pravdivosti mé prózy a veřejně tvrdit, že nepostihuje realitu? Co vy vlastně víte o problémech, jimiž taková stavba žije? – Snažil jsem se mu tehdy vysvětlit, že za měřítko pravdivosti literárního díla nemohu považovat množství času věnovaného autorem poznávání zvoleného prostředí či problému, nýbrž jen přesvědčivost samotné literární výpovědi. Kdybych byl jako čtenář kompetentní jen na knihy, jejichž tematika je mi důvěrně známa z vlastního života, asi bych si mnoho nepočel. Literaturu čtu právě proto, že se chci o určitém tématu, zde konkrétně o určitém prostředí, něco dovědět. Autorovu výpověď pak hodnotím podle toho, nakolik se jí podařilo přesvědčit mne, že vypovídá o realitě. Vzpomněl jsem si přitom na postavu spisovatele, popsanou myslím v jednom z Wedekindových dramát: Na postavu muže, který pečlivě sleduje své přátele, precizně si zapisuje, jak mluví, kam chodí, jak se oblékají, jak žijí. Za čas své zápisky vydá a je velmi překvapen odmítavým soudem kritiky pochybující o pravdivosti zobrazeného. Jde a svým přátelům vynadá – je to přece jejich chyba, že žijí tak nepravdivě a neautenticky.

Jsem přesvědčen, že pravdivost literárního díla nespočívá v množství ze života převzatých faktů, v reprodukci reálných skutků reálných osob. Dialektika faktu a fikce je mnohotvárná. Jsou díla, jejichž jedinečnost se opírá o poznání a autentickou evokaci konkrétního prostředí, jsou však i díla modelová, pohybující se v čistě fiktivním časoprostoru. Společným jmenovatelem jejich kvality je však vždy schopnost skutečného tvůrce najít prostřednictvím neopakovatelného jazykového výrazu pod povrchem reality její pravdu a předat ji čtenáři. K takto chápané pravdivosti se ovšem autor nemůže propracovat pouze občasnou exkurzí do „života“, takovou pravdivost dokonce nezajišťuje ani fakt, že autor v daném oboru léta pracoval. Takovou pravdivost musí hledat především sám v sobě, spočívá totiž v odvaze poznávat a literárně působivě formulovat, ve schopnosti vtáhnout čtenáře do dialogu.

Pravdivost literatury vnímám jako vlastnost velmi blízkou její vnitřní upřímnosti. I vnitřní upřímnost literárního díla se těžko definuje, čtenář ji však přesně cítí. Nachází ji tam, kde má pocit, že jej autor nepodvádí, „nešvindluje“, nezjednodušuje si své povinnosti, kde jde autorovi o víc

než o popsany papír, za který dostane zapláceno v penězích a počtách. Upřímnost díla je výrazem poctivého zápasu sváděného autorem v každém slově, větě, myšlence se sebou i se životem. Prvotní povinností literatury je klást člověku otázky: otázky znepokojivé, nepříjemné, nicméně nutné, neboť jen takové otázky probouzejí čtenáře z klidu a nutí hledat odpovědi, a tím také hledat své místo na Zemi. Pokud se autor dokáže v díle dobrat i uspokojivých odpovědí, budme rádi. Nechtějme však po literatuře odpovědi za každou cenu. Jinak nám leckdo vyhoví a pohotově dodá díla, v nichž budou samé odpovědi a žádná otázka, a jiný zručně dofabuluje k předem dané odpovědi pseudootázku, čímž zaručeně vyrobí i ze sebesprávnější odpovědi pseudoodpověď. Proto mě fascinuje především taková literatura, z níž vyzraňuje bytostná potřeba vyslovit nevyslovitelné. Mám rád literaturu, která myslí a má o čem. Tuto vlastnost ovšem neztotožňuji s „ukoptěností“. Mám rád i literaturu velmi hravou, prostoupenou spontánním talentem a jiskřivou fantazií. Těžko naproti tomu snáším, když autor – zvláště pak talentovaný autor – hraje se čtenářem hru na zapřenou. Když z díla poznám, že oba, autor i čtenář, víme, že popisované je ve skutečnosti složitější, nebo dokonce zcela jiné, že předváděné konflikty jsou vlastně pseudokonflikty, že se autor záměrně vyhýbá všemu, s čím by asi, možná, snad, určitě narazil.

Chceme-li dát naší literatuře místo jí náležející, neměli bychom se patrně s takovouto „literaturou“ smířovat. Těžko totiž můžeme od čtenářů očekávat, že budou nadšeni knihami obcházejícími problémy, témata, fakta a pocity, o nichž se jinak běžně bavíme doma, v práci, v tramvaji, které jsou neoddělitelnou součástí naší existence a našeho myšlení. Neměli bychom si už zvykat, že literatura nahlíží život přes ochranné sklo. Oceňovat, je-li toto sklo čisté a nikoliv matové a matoucí či zcela pokřivené. Naš život v literatuře by neměl být jako rybičky v akváriu: pravá voda, pravý písek, pravé rostliny, čtyři skleněné stěny, umělé osvětlení, umělé krmení, umělé vzduchování, umělé odkalování. To vše v malebné, okrasné kompozici jako kousek nefalšované přírody.

(*Tvorba* 19, 1987, č. 47, 25. 11., příloha *Kmen*, s. 1 a 3)